

УДК 821.14П.Елен.03=16:27-36-726.2:930.85(100)“0395/1453”

**“ЛАВСАЙК” ПАЛЛАДІЯ ЕЛЕНОПОЛЬСЬКОГО:
ДО ПИТАННЯ ПРО СЛОВ'ЯНСЬКІ ПЕРЕКЛАДИ
ВІЗАНТІЙСЬКИХ АГІОГРАФІЧНИХ ТВОРІВ**

Юлія МІНЕЦЬ

*Національний університет “Києво-Могилянська академія”
вул. Сковороди, 2, Київ, 04655, e-mail: yu_minets@rambler.ru
Кафедра історії*

У статті розглядаються проблеми, пов'язані зі слов'янськими перекладами грецького агіографічного твору “Лавсаїк” Палладія, єпископа Еленопольського. Зокрема, висвітлюються три основні питання: існування перекладу “Лавсаїка” як цілісного тексту; переклади і запозичення окремих глав і оповідей, інкорпорація їх до складу більших текстів-компіляцій; побутування самої назви “Лавсаїк” на слов'янських землях.

Ключові слова: агіографія, Палладій Еленопольський, “Лавсаїк”, “Єгипетський Патерик”, “Азбучно-Єрусалимський Патерик”, “Історія Єгипетських монахів”, “Про племена Індійців та брахманів”, “Aphrothegmata Patrum”.

“Лавсаїк” Палладія Еленопольського – один із визначних текстів серед ранніх візантійських творів агіографічного жанру. Він належить одному з найважливіших авторів східного християнства – Палладію Еленопольському (бл. 363/364–бл. 431). Основні події життя Палладія достатньо добре відомі: він народився близько 363/364 в Галатії; близько 387 р. став монахом в Єрусалимі. Доволі скоро, близько 388 р., він вирушив до Александрії і провів кілька років у монастирях Єгипетської пустелі серед відомих подвижників того часу. Близько 400 р. був висвячений Іоанном Хризостомом, архієпископом Константинопольським (398–404 рр.), на єпископа в Еленополі (Мала Азія); після позбавлення Іоанна Хризостома сану у 404 р. Палладій близько року перебував в екзилі. Згодом він здійснив мандрівку у Рим, аби заручитися підтримкою папи у справі, пов'язаній з несправедливим усуненням з кафедри свого патрона й учителя. Після тривалого періоду вигнання та усунення від головних церковно-політичних подій і активного ідеологічного життя, у 412 р. Палладій був висвячений єпископом в Аспуні. Помер у Галатії перед 431 р¹.

¹ *Flusin B.* Pallade d'Helenopolis // Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique. Vol. 12. Paris, 1984. С.113–126; *Hauptli Bruno W.* Palladios von Helenopolis // Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon: www.bautz.de/bbkl (20.02.2008); *Leclercq H.* Palladius // Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie. Vol.13 (1). Paris, 1937. С.912–930; *Quasten J.* Palladius // J. Quasten. Patrology. Vol. 3: The Golden Age of Greek Patristic Literature: From the Council of Niceae to the Council of Chalcedon. Westminster, MD, 1992. С.177–180.

Палладій відомий як автор двох текстів – “Лавсаїка”² та “Діалогу про життя Іоанна Хризостома”³. Авторство третього тексту – “Про племена індійців та брахманів”⁴, що традиційно приписувався йому, на сьогодні виглядає сумнівним.

“Лавсаїк” – це агіографічний текст, написаний грецькою мовою, що належить до літературного жанру, який в англомовній науковій літературі має назву *travelogue*, тобто оповідь про мандрівку чи паломництво. Традиційно текст датується приблизно 420 р. (дата визначена за інформацією, поданою в самому тексті)⁵; Г. Бунг, проаналізувавши коптські та сирійські фрагменти тексту, а також беручи до уваги відомості Сократа Схоластика в його “Церковній історії”, пропонує іншу дату – середина 90-х років IV ст.⁶ Текст становить колекцію оповідей про монахів, відлюдників та світських аскетів, як чоловіків, так і жінок. Основна сюжетна лінія розвивається згідно з мандрівкою Палладія єгипетською пустелею; він відвідує відомих Отців пустелі, спостерігає їхнє життя, слухає повчання й історії про інших подвижників⁷.

Увесь текст або окремі його частини вже протягом кількох століть після написання були перекладені майже всіма мовами раннього християнства. Зокрема, від грецького тексту походять латинська та слов’янська версії “Лавсаїка”⁸.

Досліджуючи слов’янські переклади “Лавсаїка”, варто насамперед виокремити три основні питання: по-перше, існування “Лавсаїка” як цілісного тексту; по-друге, переклади і запозичення окремих глав і оповідей, інкорпорація їх до складу більших текстів-компіляцій; по-третє, побутування самої назви “Лавсаїк”, котра, як це не дивно, жила на слов’янських землях життям, цілком незалежним від життя самого тексту.

Почнемо з першого питання – існування “Лавсаїка” як цілісного тексту. Слов’янська версія “Лавсаїка” входить до складу невиданого “Патерика Єгипетського”, що є слов’янським перекладом частин так званого “Великого Лимонаря Єгипетського”. Текст слов’янського “Великого Лимонаря Єгипетського”, у якому були і перекладені фрагменти грецького “Лавсаїка”, у цілісному вигляді не зберігся, а можливо, ніколи й не існував як єдиний завершений твір.

“Патерик Єгипетський”⁹ складається з двох частин – першої, поділеної на 62 глав, та другої, що не продовжує попередню нумерацію¹⁰.

З 62 глав першої частини – глави 1–32 становлять так звану “Історію Єгипетських монахів” під загальною назвою “Сказание о египетских черноризцах”; глави 36–60 займає “Лавсаїк” Палладія; глави 33–35 містять інший приписуваний Палладію текст “Про племена Індії та брахманів”. За рукописом № 710 зібрання Троїцько-Сергієвої лаври тексти “Про племена Індії та брахманів” та “Лавсаїк” займають відповідно аркуші 41–54 і 54–98.

² Palladio. La storia Lausiaca / Ed. G. J. M. Bartelink. Verona, 1974. 413 c.

³ Palladius. Dialogue sur la vie de Jean Chrysostome / Critical edition Anne-Marie Malingrey. Sources Chrétiennes 341, 342. Paris, 1988.

⁴ Palladius. De Gentibus Indiae et Bragmanibus / Ed. Hrsg. von Wilhelm Berghoff. Meisenheim am Glan, 1967.

⁵ Palladio. La storia Lausiaca. C.4.

⁶ Bunge G., Vogüé A. de. Quatres ermites égyptiens d’après les fragments coptes de l’Histoire Lausiaque. Bellefontaine, 1994.

⁷ Hunt E.D. Palladius of Helenopolis: a Party and Its Supporters in the Church of the Late Fourth Century // The Journal of Theological Studies. 1973. Vol. 24. S.456–480.

⁸ Исихазм: Аннотированная библиография / Под общ. и науч. ред. С.С.Хоружего. Москва, 2004: <http://www.danuvius.orthodoxy.ru/Lausaic.htm> (Научный сайт по патрологии и богословию А.Г.Дунаева); Лурье В.М. Призвание Авраама. Т.1: Идея монашества и ее воплощение в Египте. Санкт-Петербург, 2000. С.211–212.

⁹ Библиотека Сергиевой Лавры, Патерик Египетский № 710, написанный в 1493 г. за велением архиепископа Геннадия. Режим доступа: <http://sts.l.ru/manuscripts/medium.php?col=1&manuscript=710&page=1>.

¹⁰ Николаев Н.И. Патерик Египетский // Словарь книжников и книжности Древней Руси: XI–первая половина XIV в. / Отв. ред. Д.С.Лихачев. Ленинград, 1987. С.303.

Текст “Лавсаїка” має заголовок “Палладиа епископа к Лаусу пропоситу отписание”. Вступ “Блажю твое изволение, достойно бо от блажения начатие еписостолию” є листом-зверненням Палладія до Лавса. Авторство Палладія у цьому випадку сумнівне – зокрема, до сучасного критичного видання тексту, виданого італійським дослідником ранньохристиянської агіографії Дж. Бартелінком, лист не входить¹¹. Разом з тим, він є в більшості грецьких рукописів і тому подається в ранніх публікаціях тексту і перекладах¹². Сумніви щодо автентичності висловлював ще К.Батлер, який наприкінці XIX – на початку XX ст. провів фундаментальне текстологічне дослідження “Лавсаїка” і підготував найдосконаліше на той час критичне видання¹³, нові докази наводить Р. Драгьє¹⁴.

Слов’янський текст “Лавсаїка”, вміщений у “Патерику Єгипетському”, має помітні розбіжності у порядку глав та їх складі порівняно з критичним виданням грецького тексту; крім того, у ряді випадків одна оповідь слов’янського тексту об’єднує кілька оповідей грецького або, навпаки, розбиває їх. У табл. 1 представлений порівняльний зміст грецького та слов’янського текстів “Лавсаїка”.

Таблиця 1

“Лавсаїк” за Бартелінком ¹⁵	Рукопис 710, Зібрання Троїцько-Сергієвої Лаври ¹⁶
Пролог	Арк. 54. Глава 36. Палладиа епископа к Лаусу пропоситу отписание. Поч.: Блажю твое изволение, достойно бо от блажения начатие еписостолию.
1. Исидор	Арк. 54 зв. Глава 37. О Исидоре. Поч. Пръвое убо ходив к александрьскому граду, при Феодосии велицем цари, иже ныне с ангелы есть.
2. Дорофей	Арк. 55 зв. Глава 38. О черноризци Дорофеи. Поч. Преда мя Дорофею некоему труднику фиваидскому, 60 имый в пещере лет, и повеле ми скончати у него три лета на мучение страstem.
3. Потамієна	
4. Дидим Сліпий	
5. Александра	
6. Багата дівиця	
7. Монахи Нитрії	
8. Гора Нитрія	
9. Ор	
10. Памбо	
11. Аммоній	
12. Венеамін	

¹¹ Palladio. La storia Lausiaca. Verona, 1974. 413 с.

¹² Palladius, *Helenopolitanus Episcopus*. Historia Lausiaca // Patrologiae cursus completus / Accurante J.-P. Migne. Series graeca. Paris, 1860. Т. 34. Coll. 995–1260; Палладия, епископа Еленопольского, Лавсаик, или Повествование о жизни святых и блаженных отцов / Пер. с греч. [Евсевия Орлинского]. Санкт-Петербург, 1850.

¹³ Butler Cuthbert. The Lausiaca history of Palladius: a critical discussion together with notes on early Egyptian monachism. Vol. I. (1898): The Lausiaca history of Palladius: the Greek text edited with introduction and notes. Hildesheim, 1967. С.182. Прооцінов був відкинтий через те, що він очевидно є частиною пізнішої поширеної так званої В-редакції Лавсаїка, який не являє собою оригінальний текст Палладія (note 1); Лист Палладія до Лавса ймовірно автентичний, але він не був початково частиною тексту (note 2). К. Батлер публікує лист Палладія до Лавса в своєму виданні.

¹⁴ Draguet René. L'inauthenticité du Prooemium de l'Histoire Lausiaque // Muséon. 1946. Vol.59. С.529–534.

¹⁵ Palladio. La storia Lausiaca. Verona, 1974. 413 с.

¹⁶ Библиотека Сергиевой Лавры, Патерик Египетский № 710.

13. Аполлоній	
14. Пасій та Ісайя	
15. Макарій Молодший	
16. Нафанель	
17. Макарій Єгипетський	Арк. 56. Глава 39. Еге о святою бессмертною отцю Макариа егупетскаго, Макариа александрьскаго. Поч. Добля мужа и непобедимая страсотерпца доброе има житие и страсти многыа, и великом сушем и мало неверная несуща неверным, леннося исповедати и писанию предати.
18. Макарій Александрійський	Арк. 58 зв. Глава 40. О друзем Макарии александрьстем. Поч. Труда же убо Великому Макарию, еге аз и мнози ведят се есть, идеже услышаше когда кого створивша труднаго дела, паче он прилагаше.
19. Мойсей Розбійник	
20. Павел	Арк. 76. Глава 41. Гора во Егупте есть, по ней же идуще к скитии пустей, еге нарицается Фермы. Поч. В той горе седят до 500 мужь черноризець, идеже и Павел некто тако нарицаемь, черноризець избран.
21. Евлогій та каліка	
22. Павел Простий	
23. Пахон	
24. Стефан	
25. Валенс	
26. Херон	
27. Птолемей	
28. Дівиця, що пала	
29. Іллія	
30. Дорофей	
31. Пиамун	
32. Пахомій та Таввенісіоти	
33. Таввенісіотська черниця	
34. Черниця, що прикидалася юродивою	
35. Іоанн Ликопольський	
36. Посидоній	
37. Серапіон Синдоніт	
38. Евагрій Понтійський	
39. Піор	
40. Ефрем	Арк. 88. Глава 42. О Ефреме диаце. Поч. С бысть Ефремель диак едесцей церкви, достоин же бысть поминатися от преподобных раб Христов.
41. Святі жінки	
42. Юліан	Глава 43. О Улиане едесцем.
43. Адолій	Глава 44. О Адоліи.
44. Іннокентій	Арк. 89. Глава 45. О Никентии.

	Поч. О блаженном Иннокентии прозвитере от многих услыша и ничтоже худо, аще и от нас съмиреньх, увеси яже о нем.
45. Філором	Арк. 90. Глава 46. О Филороме прозвутере. Поч. Сълучихомся и съжихомся долго время боголюбца прозвутера Филорома, мужа трудника и терпелива зело.
46. Меланія Старша	
47. Хроній та Пафнутій	Арк. 90 зв. Глава 47. О Хронии. Поч. Хроний некто именем сый от веси, нарицаемя Финик, мерив от своєю веси близ сущии пустыни, тмы и пяти тысушь стоп, десною ногою мерив.
48. Елпідій	Арк. 91. Глава 48. О Елпидии. Поч. В горе сей Елпидий некто, Кападокьи родом, иже послеже прозвутер достоин бысть в монастыри бывшу епископу Тимофеа Кападокьи. Арк. 91. Глава 49. О Евстафии. Нач. Такожде и Еустафий брат сему, еже равно житие и страсть еже о Христе.
49. Сисиній	
50. Гадданас	Арк. 92. Глава 50. О Гаддане. Поч. Уведех аз некоего старца Палестина родом, Гаддана именем, иже покрыту жизнь жив.
51. Іллія	Арк. 92. Глава 51. О Илии. Поч. Илия некто именем паки черноризець, славен в тех местех живяше, в мале пещере и в законнем житии сый.
52. Сава	Арк. 92. Глава 52. О Савватии. Поч. Саватий именем облашь родом от Иериха, жену имый, страха ради Божиа, толико бысть черноризець любя.
53. Аврамій	
54. Старша Меланія	
55. Сильванія (продовження Меланії)	
56. Олімпія	
57. Кандида	
58. Ченці в Антиної	Арк. 92 зв. Глава 53. Еже в Енатине живуциим. Поч. В Енантине живуциим фиваидьсцей походив четьри лета, в толице времени, разум взях всех сущим ту монастырем. Арк. 92 зв. Глава 54. О Соломоне. Поч. В тех же есть Соломон, некто походник, муж кроток и мудр, дар имый терпению. Арк. 92 зв. Глава 55. О Дорофеи. Поч. Дорофей в друзей пещере живый прозвутер, т живый безпорочнаго житиа. Арк. 93. Глава 56. О Капитоне. Поч. Близ же сему доблему страстнику въскрай живяше Капитон некто именем, от разбойник быв именем черноризець.
59. Амма Таліс і Таор	
60. Коллифус	
61. Меланія Молодша	Арк. 94 зв. Глава 57. О Мелании малей. Поч. Понеже обещахся преже споведати о детищи Мелании, нужно есть длгь отдати ми ныне.
62. Паммахій	
63. Дівиця і Афанасій	
64. Юліана	

65. Іпполіт	Арк. 95. Глава 58. О Магистриане девице. Поч. В инех книгах написано Иполутов (Ипполитомъ), иже беаше знаем Апостолом, обретох споведание таково: яко добра рода некто и красна девица бяше в Коринфеи граде.
66. Верій	Арк. 96. Глава 59. О Севириане. Поч. В Агуре галатии, в том граде случихся Севириана некоего и знаменита и богата с женою ему именем Есфории.
67. Магна	
68. Милосердний чернець	
69. Черниця, що пала	Арк. 97 зв. Глава 60. О черноризици съгрешившии, пакы покаавшися. Поч. Черноризица некто дева, с инема живуци девицами двема, трудися лет 9 или 10.
70. Несправедливо звинувачений чтець	
71. Брат, з яким жив автор	

Отже, розбіжності у змісті та порядку глав слов'янського та грецького тексту твору очевидні. Н.Ніколаєв вказує, що грецького рукопису, який би точно відповідав слов'янському перекладу, поки що не знайдено. Найближчим до нього є видання Іоанна Меурсія¹⁷ (так звана друга версія, яку К.Батлер називає “короткою редакцією” “Лавсаїка”). Її латинський текст уперше надрукував 1504 р. у Парижі Ле Февр Д'Естапль під назвою “Paradisus Heraclidis”¹⁸. 1554 р. у Венеції Лапоманус передруковує “Paradisus Heraclidis” з заповненням лакун перекладом з грецьких манускриптів, що зберігаються у Венеції¹⁹. Це видання використав Х.Росвейдус при укладі “Vitae Patrum”²⁰. Грецький текст цієї редакції видав Іоанна Меурсій²¹ у Лейдені у 1616 р. на основі манускрипту Х ст. з Бібліотеки Палатини. К.Батлер зазначає, що цей текст також міститься у манускрипті “Agundel” Британського музею, у манускрипті “Vossian” Лейденської університетської бібліотеки, у кількох рукописах Національної Бібліотеки у Парижі тощо²². Збіги слов'янського перекладу з текстом “Лавсаїка” у виданні Ж.-П.Міня²³ пояснюються тим, що у цього видавця текст був штучно створений на основі трьох видань XVII ст., в тому числі видання Іоанна Меурсія²⁴.

“Патерик Єгипетський” (рукопис 710 Зібрання Троїцько-Сергієвої Лаври) давно привертав увагу дослідників. Зокрема, у XIX ст. до нього звертався П.Казанський у своїй праці, присвяченій джерелам до історії єгипетського чернецтва IV і V ст.²⁵. На той час – середина XIX ст. існували чималі проблеми з визначенням початкового тексту “Лавсаїка”. Дослідники орієнтувалися на “розширену” форму тексту, загальноприйняту

¹⁷ Meursius, Joannes. Palladii Episcopi Helenopoleos Historia Lausiaca graece, primus Graece nunc vulgavit et notas adjecit. Lugduni Batavorum, 1616; Николаев Н.И. Патерик Египетский. С.305.

¹⁸ Paradisus Heraclidis / Ed. Le Fèvre d'Estaples. Paris, 1504; вказ. за: Butler Cuthbert. The Lausiaca history of Palladius. С.8.

¹⁹ Paradisus Heraclidis / Ed. Lipomanus. Venice, 1554; вказ. за: Butler Cuthbert. The Lausiaca history of Palladius. С.8.

²⁰ Vitae Patrum / ed. H.Rosweydeus, Appendix. 1615. С.933–977; 1628. С.939–983; вказ. за: Butler Cuthbert. The Lausiaca history of Palladius. С.8.

²¹ Meursius Joannes. Palladii Episcopi Helenopoleos Historia Lausiaca graece, primus Graece nunc vulgavit et notas adjecit. Lugduni Batavorum, 1616.

²² Butler Cuthbert. The Lausiaca history of Palladius. С.8.

²³ Palladius, Helenopolitanus Episcopus. Historia Lausiaca. Coll. 995–1260.

²⁴ Николаев Н.И. Патерик Египетский. С.305.

²⁵ Казанский П. Об источниках для истории монашества египетского в IV и V веках // Казанский П. История монашества на Востоке. Ч.1: Монашество в Египте. Москва, 1854. С.1–56.

завдяки публікації Ж.-П.Міня, і це викликало чимало сумнівів та заперечень через очевидні протиріччя у змісті твору. Хоча до публікацій К.Батлера у 1898 і 1904 рр. ніхто не зміг запропонувати інакшу редакцію та, відповідно, провести цілісне ґрунтовне текстологічне дослідження, в академічних колах точилися гострі дискусії з приводу того, які списки точніше відображають первісний текст Палладія.

З огляду на це, П.Казанський вказує на два слов'янські списки як такі, що, на його думку, могли краще зберегти початковий текст “Лавсаїка”²⁶. Зазначається, що у цих списках, одним з яких є розглянутий нами рукопис 710, спочатку подається “Історія Єгипетський монахів”, а після неї – лист Палладія Лавсу (“Блажю твое изволение...” – “Μακαρίῳ σου τῆν προἰρησίν...”) і 36 глав слов'янського перекладу “Лавсаїка”.

Попри помилки та недописки в обох текстах кінця XV ст., головною перевагою цієї редакції, як стверджує П.Казанський, є те, що відомості про автора – Палладія – можуть бути узгоджені без протиріч. Дослідник розділяє автора початкової оповіді (“Палладій-монах”) і упорядника – особи, від якого походять “повні списки”, наявні у латинських та грецьких текстах (зокрема, йдеться про поширену публікацію Ж.-П.Міня). На думку П.Казанського, “Лавсаїк” написаний раніше 417 р. Згадка в епілозі про “тривалу дружбу” автора з Лавсом, вважає дослідник, вказує на особу, що упорядковувала оповіді (в тому числі початковий текст Палладія-монаха, “Історію Єгипетських монахів” тощо) для Лавса, і, можливо, саме від цієї людини походять “повні списки”.

Пізніше багато з висновків дослідника не підтвердилося: зокрема, припущення про існування двох осіб – автора коротшого тексту, збереженого у слов'янському перекладі – “Палладія-монаха”, та гіпотетичного упорядника, особи, що уклала розширений текст; ранне датування твору тощо. Попри це, його праця стала помітною і важливою реплікою в дискусії про первісний текст “Лавсаїка”, що тривала у XIX ст.

Початок вивченню джерел до історії раннього чернецтва у російській історіографії, покладений працею П.Казанського, був продовжений архімандритом Сергієм (Спаським) у розвідці “Лавсаик и История египетских монахов”²⁷. Дослідник також зупинявся на слов'янських перекладах “Лавсаїка”, зокрема працював з рукописом 710.

С.Спаський зазначає, що древній слов'янський переклад “Лавсаїка”, що відомий у списках XV і XVI ст.²⁸, не може бути вповні названий редакцією, бо він зроблений з неточного грецького списку. Зокрема, “Aegyptiorum Monachorum Historia” у ньому поставлена перед “Лавсаїком”, на відміну від багатьох грецьких рукописів, де глави обох творів перемішані та частково злиті. Між двома творами, як уже зазначалося, вставлене ще велике “Сказання про брахманів та царя македонського” (інша назва: “Про племена Індії та брахманів”); весь текст безсистемно, як зазначає С. Спаський, розбито на 63 частини (йдеться, напевно, про 62 глави першої частини і неподілену на глави другу частину). Важливим є зауваження дослідника з приводу відсутності багатьох безсумнівно Палладієвих оповідей; у першій половині твору розташування глав перемішане, у другій – наближається до “чистої” редакції; в кінці додані глави про Антонія та Арсенія²⁹.

Пізніше на слов'янські переклади “Лавсаїка” звернув увагу російський учений І.Троїцький у 1906 р. у своїй праці, присвяченій джерелам до історії раннього чер-

²⁶ Библиотека Сергиевой Лавры, Патерик Египетский № 710; Макарьевские Четвѣ-Миней, 30 июня, л. 1715; Рукопись МДА № 657, 1487 г., написана для Иосифа Волоколамского; вказ. за: *Казанский П.* Об источниках для истории монашества египетского в IV и V веках. С.24–25.

²⁷ *Сергий (Спасский), архим.* Лавсаик и История египетских монахов // Чтения в Обществе любителей духовного просвещения. Москва, 1882. Вып. 2. С.197–248.

²⁸ Макарьевские Четвѣ-Миней, 30 июня, л. 1715; Рукопись Московской Синодальной Библиотеки № 216.

²⁹ *Сергий (Спасский), архим.* Лавсаик и История египетских монахов. С.235.

нецтва³⁰. Він чи не перший на російських теренах відзначив непересічне значення дослідження К.Батлера. У розділі, присвяченому “Лавсаїку”, автор загалом погоджується з висновками К.Батлера, апелює до його аргументів, аналогічно розгортає ланцюг доказів³¹. Щодо слов’янських текстів, дослідник з жалем відзначає, що “невідомо чому, але від наших пращурів, великих шанувальників читання аскетичного характеру, ми має-

мо дуже мало рукописів, що містять “Лавсаїк”. Це – нечисленні Патерики” [38, с. 224]. І.Троїцький зазначає, що, без сумніву, важко виявити відповідний слов’янському тексту оригінал серед грецьких списків; розподіл матеріалу такий, що зовсім неможливо вказати певну систему, якою міг би керуватися редактор-перекладач, що так чи інакше розташував оповіді. Ймовірно, слов’янські переписувачі ревно йшли слідом за грецькими, в результаті чого вийшов такий порядок оповідей, який майже неможливо логічно пояснити.

З іншого боку, безсумнівним також є те, що слов’янський “Лавсаїк”, вміщений у “Патерику Єгипетському”, становить коротку редакцію, тобто ту, яку К.Батлер назвав “чистою”. Російський дослідник також зазначає, що у цьому перекладі відсутня значна частина справжнього “Лавсаїка”. Так скорочувалися не тільки цілі оповіді, а й окремі їх частини. І.Троїцький, на відміну від П.Казанського, заперечує думку, що слов’янські списки могли краще зберегти первісний текст “Лавсаїка”; навпаки, він зазначає, що текст у цьому перекладі вже є дуже далеким від оригіналу³².

Важливою складовою статті є друге питання – про переклади і запозичення окремих глав і оповідей із “Лавсаїка”, інкорпорація їх до складу більших текстів-компіляцій.

Розрізнені частини “Лавсаїка”, що перекладалися у різний час, наявні у “Скитському” та “Азбучному патериках”, які дійшли до нас у численних варіантах і рукописах. Вони є складаються з “висловлювань Отців” – “Aprophthegmata Patrum”, зібраних в алфавітному порядку за іменами подвижників або систематично – за змістом.

Відповідний слов’янський корпус сказань Святих Отців (грецьких “Aprophthegmata Patrum”) надзвичайно широкий: він складається з перекладів кількох різних редакцій грецьких збірок, як алфавітно-анонімних, так і систематичних. Найдавніший переклад (як вважає більшість дослідників, алфавітно-анонімної збірки) був виконаний ще св. Мефодієм у другій половині IX ст. На жаль, ранні редакції слов’янських збірок апофтегм до цього часу не мають критичного видання і навіть докладно не вивчалися текстологічно. У “Clavis Patrum Graecorum”³³ виділяються такі шість типів слов’янського корпусу: систематична колекція, дві алфавітних, анонімна, “Патерик Скалігера”, “Зведений патерик”. Основна бібліографія (видання пізніх редакцій, дослідження, в тому числі ті, що стосуються інвентаризації збірок та їх співставлення зі збірками на інших мовах) подана у статтях Н.Ніколаєва³⁴.

³⁰ Троїцький І. Обзорение Источников начальной истории египетского монашества. Сергиев Посад, 1906.

³¹ Там же. С.189–260.

³² Троїцький І. Обзорение Источников начальной истории египетского монашества. С.225.

³³ Clavis Patrum Graecorum / Cura et studio M.Geerdard. Turnhout: Brepols. Vol.III. A Cyrillo Alexandrino ad Iohannem Damascenum. Turnhout, 1979. № 5610–5613.

³⁴ Николаев Н.И. Патерик Азбучно-Иерусалимский [Алф.-анон. собрание] // Словарь книжников и книжности Древней Руси: XI–первая половина XIV в. Ленинград, 1987. С.299–302; Николаев Н.И. Патерик Египетский. С.302–308; Николаев Н.И. Патерик Скитский [Сист. собрание] // Словарь книжников и книжности Древней Руси: XI–первая половина XIV в. С.321–325; додатково див.: Белова Л.Б. Азбучно-Иерусалимский патерик. Указатель начальных слов. Санкт-Петербург, 1991. С.88; Давыдова С.А. Патериковые чтения в составе древнерусского Пролога // Труды отдела древнерусской литературы Института русской литературы АН СССР (Пушкинский дом). Сборники. Ленинград – СПб, 1990. Вып.43. С.263–281; Давыдова С.А. Переводные патерики в составе древнерусского Пролога. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Санкт-Петербург 1993; Hannick C. La version slave des “Paterika” // Irénikon. 1974. № 74. С.335–359; Heppell M. Slavonic translations of early Byzantine ascetical literature // Journal of Ecclesiastical History. 1954.

Зокрема, входячи до складу “Патерика Єгипетського”, оповіді “Лавсаїка” могли позначитися на інших компіляціях, складених на його основі, наприклад, на “Патерику Єгипетському Краткому” (ПЄК). Н.Ніколаєв зазначає, що переробка “Патерика” у ПЄК, тобто запозичення окремих висловів, парафрази тексту, подрібнення довгих оповідей тощо, здійснена шляхом “апофтегмизації” оповідей “Патерика Єгипетського” за зразком “Патерика Скитського”. Згодом ремінісценції з “Лавсаїка” могли увійти до “Протопатерика Скалігера” – одного з джерел “Ізборника” 1076 р.; а також до складу другої – поширеної – редакції “Лімоніса”, що виникла, згідно з І. Смирновим, не пізніше початку XII ст. на Русі, коли перша редакція “Лімоніса” (X ст.) була доповнена витягами з ПЄК та главами “Синайського патерика”³⁵.

Витяги з “Лавсаїка”, наявні у слов’янському “Азбучно-Єрусалимському Патерику”, були присутні вже у рукописах грецького алфавітно-анонімного зібрання “Aporhthegmata Patrum” похідного типу, з якого зроблений слов’янський переклад (глави або уривки з глав 3, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 29, 37 за виданням К.Батлера)³⁶.

З “Азбучно-Єрусалимського Патерика” та “Єгипетського Патерика” окремі оповіді та фрагменти могли перейти до зібрання патерикових оповідей у складі “Прологу” при укладанні другої його редакції, створеної на Русі наприкінці XII ст.

Третє питання нашого дослідження стосується побутування самої назви “Лавсаїк”. Цей титул, як не дивно, жив на слов’янських землях життям, цілком окремим від життя самого тексту. Виявляється, не все, що написано під словом “Лавсаїк”, насправді є твором Палладія. І.Троїцький дотепно зауважив з цього приводу: “До речі, варто відмітити майже як загальне правило, що не варто шукати слов’янський “Лавсаїк” там, де він скоріш за все мав би бути, тобто в тих рукописах, що мають надпис “Лавсаїк”. Очевидно, у нас раніше мало розуміли цю назву, як видно з підписів, змінюючи його на “Лапсаїк”, “Лоґаїк”, “Лофсаїк”, “Ласфаїк” і навіть “Алапсаїк”, вважаючи його, ймовірно, рівнозначним назві “Патерик”, тому іноді вживали зовсім недоречно”. Дослідник продовжує: “Іноді у цих “Лапсаїках” трапляється дещо дійсно запозичене від “Лавсаїка”, але у більшості випадків під цією назвою приховується матеріал, старанно зібраний з найрізноманітніших джерел, за винятком справжнього “Лавсаїка”³⁷”.

На думку Н.Ніколаєва, з кінця XIV ст. назва “Лавсаїк” та похідні від неї засвоювалися різними збірками патерикових оповідей (“Зведений”, “Азбучний”, “Єрусалимський патерик”), перетворюючись у таких випадках на родовий, а не на видовий термін. Він також пов’язує появу та популярність назви “Лавсаїк” з введенням наприкінці XIV ст. у богослужіння Єрусалимського уставу (типікон Св. Сави Освяченого).

Так, у Типіконі, згідно з правилом, введеним ще Св. Савою (перша половина VI ст.), що і до цього часу зберігається в православній Церкві, фрагменти з “Лавсаїка” повинні читатися на утрні протягом Великого посту: “З першої неділі Великого посту: щосуботи та щонеділі ми читаємо Євангеліє за Марком; на утрні “Шість днів творіння” Хризостома. В інші дні Великого посту щоутрені ми маємо чотири читання: два з св. Єфрема і два з “Лавсаїка”. На часи ми читаємо “Лествицю”. В трапезній ми читаємо житія святих і патерик протягом всього року”³⁸.

Вип.5. С.86–100; Исихазм: Аннотированная библиография; Лурье В.М. Призвание Авраама. С.191–237; Рудаков А.П. Очерки византийской культуры по данным греческой агиографии. Санкт-Петербург, 1997. С.43, 250.

³⁵ Николаев Н.И. Патерик Скитский. С.306.

³⁶ Там же. С.305.

³⁷ Троїцький І. Обзорение Источников начальной истории египетского монашества. С.224–225.

³⁸ Виноградов В.П. Уставные чтения (проповедь книги). Историко-гомилетическое исследование / В.П.Виноградов. Сергиев Посад, 1914. Вып. 1: Уставная регламентация чтений в греческой церкви. С.151.

Н.Ніколаєв зазначає, що вказане правило – читати оповіді з “Лавсаїка” в певні дні на утрени Великого посту, і той факт, що сталої збірки з такою назвою на Русі не було, породили це, зауважене дослідниками, непорозуміння з назвою.

Наведемо кілька прикладів. У розглянутому нами рукописі 710 з зібрання Троїцько-Сергієвої Лаври, на звороті 140-го аркуша написано: “В лето 7001 (1493) написана бысть книга сия Ламскаик (sic), да Василей архиепископ Кесарии каподоккии, повелением господина преосвященнаго архиепископа Владыке Генадия, месяца марта 30 день”³⁹. Тобто, очевидно, що у даному випадку “Ламскаик” слугує узагальнюючою назвою першої частини “Патерика Єгипетського” – тієї, що розбита на 62 глави і містить переважно (але не виключно) агіографічні оповіді – “Історію Єгипетських монахів”, текст “Про племена Індії та брахманів”, “Лавсаїк” Палладія, оповіді про Антонія та Арсенія.

Другий приклад, зауважений Н.Ніколаєвим, стосується вказівки на “Лавсаїк” як на джерело твору “О рахманех”, наявної у списках “Александрії Хронографічної” другої редакції. Дослідник пише, що ці відомості, найімовірніше, не відносяться до “Патерика Єгипетського”, тобто, мають не видовий, а родовий характер⁴⁰. Зазначимо принагідно, що у грецькому тексті Александрії є вставки з твору “Про племена Індії і брахманів” (“De gentibus Indiae et Bragmanibus”), приписуваного Палладію. Цей твір складається з двох частин: перша частина (15 параграфів); друга частина (57 параграфів)⁴¹. Наразі авторство Палладія виглядає дуже сумнівним – імовірно, якщо Палладій і міг бути автором, то лише кількох перших параграфів першої частини⁴².

При порівнянні нами виявлено: параграфи 1–15 першої частини “De gentibus”⁴³ відповідають “Александрії” книга третя, глава 7–10 (з деякими незначними пропусками)⁴⁴; параграфи 3–57 другої частини – відповідають “Александрії”, редакція Г, книга друга, глава 35 А, параграфи 3–57 (майже до кінця)⁴⁵.

На завершення зазначимо, що питання слов’янських перекладів “Лавсаїка”, як і загалом запозичень грецьких творів аскетичного характеру, складне, запутане, подеколи – курйозне, але все ще далеке від остаточного розв’язання. На сьогодні ніким досконало не досліджено всі можливі ремінісценції та запозичення з “Лавсаїка” в перекладених збірках, поширених на Русі, що могли переходити з однієї копіяції в іншу, зливаючись та перемішуючись з репліками з подібних текстів. Подальше вирішення проблеми можливе лише за старанного відстеження всіх імовірних проявів взаємодії візантійської грекомовної літератури та слов’янського світу, як і історії трансляції та відтворення вже слов’янських творів.

THE LAUSIAC HISTORY OF PALLADIUS OF HELENOPOLIS: SLAVIC TRANSLATIONS OF GREEK HAGIOGRAPHICAL WORKS

Список відповідних грецьких та слов’янських рукописів Єрусалимського уставу у Синодальній бібліотеці: *Виноградов В.П.* Уставные чтения. С.137–138.

³⁹ Библиотека Сергиевой Лавры, Патерик Египетский № 710.

⁴⁰ Николаев Н.И. Патерик Египетский. С.306.

⁴¹ *Palladius*. De Gentibus Indiae et Bragmanibus. Meisenheim am Glan, 1967.

⁴² Коротко про проблеми з авторством викладено в: Древний Восток в античной и раннехристианской традиции (Индия, Китай, Юго-Восточная Азия) / Подбор текстов, пер. с древнегреч. и лат. примеч. и аннот. указ. Г.А.Тарояна, введ. А.А.Вигасина. Москва, 2007. С.290.

⁴³ *Palladius*. De Gentibus Indiae et Bragmanibus. Meisenheim am Glan, 1967.

⁴⁴ Arriani Anabasis et Indica / Ed. Müller, Carolus. Paris, 1846.

⁴⁵ *Engelmann H.* Der griechische Alexanderroman. Rezension Г. В. 2. Meisenheim am Glan, 1963. С.152–328.

Yuliya MINETS

*National University of “Kyiv-Mohyla academy”
2, Skovorody Str., Kyiv, 04655, e-mail: yu_minets@rambler.ru
The History Department*

The study investigates the problems relating to Slavic translations of the ‘Lausiac History’, the prominent text of Greek hagiography, written about 420 CE by Palladius, the bishop of Helenopolis. Particularly, I focus on three main issues: firstly, the problem of Slavic translation of the ‘Lausiac history’ as whole work; secondly, translations and borrowings certain parts, chapters and stories, and their incorporation in the bigger compilations; thirdly, popularity and understanding of the title ‘Lausiak’ in the Slavic lands.

Key words: Hagiography, Palladius of Helenopolis, “Lausiac History”, “Egyptian paterikon”, “Alphabetical Paterikon”, “Historia Monachorum Aegyptorum”, “De Gentibus Indiae et Bragmanibus”, “Apophthegmata Patrum”.

Стаття надійшла до редколегії 01.02.2010
Прийнята до друку 26.02.2010